

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 1-22

EBÛ ALÎ EL-FÂRİSÎ'NİN el-İZÂH İSİMLİ ESERİNİN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI
Content, Method and Sources of Ebû Alî el-Fârisî's Work Named el-İzâh

Evren TORBALI

Diyaret İşleri Başkanlığı, E-posta: envertorbal@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9809-8960

Recep KIRCI

Dr.Öğr.Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: rkirci@mehmetakif.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0893-6885

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 13.05.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 1

Sayfa/ Pages: 1-22

Atıf / Cite as: Torbalı, Evren. Kirci, Recep. "Ebû Alî El-Fârisî'nin el-İzâh İsimli Eserinin Yöntemi ve Kaynakları" (Content, Method and Sources of Ebû Alî el-Fârisî's Work Named el-İzâh). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 1-22. DOI: 10.17859/pauifd.1447057

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 1-22
EBÛ ALÎ EL-FÂRİSÎ'NİN *el-İZÂH* İSİMLİ ESERİNİN YÖNTEMİ VE

KAYNAKLARI*

Evren TORBALI**

Recep KIRCI***

Öz

Bu çalışmada Hicrî IV. yüzyılın önemli dilcilerinden olan Ebû Alî el-Fârisî'nin nahiv konusunda yazdığı *el-İzâh* isimli eseri içerik, yöntem ve kaynakları yönünden incelenmiştir. Gelenekte önemli bir yeri olan ve klasik dönem medreselerinde yaklaşık 300 yıl ders kitabı olarak okutulan bu eserin söz konusu yönlerinin incelenmesi bizim açımızdan önemli görülmüştür. Çalışma sadece bu eserle sınırlı olup belgesel araştırma ve tarama yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Amacımız gelenekte önemli bir yeri olan bu eserin alana kazandırılarak ilgi duyanların hizmetine sunmaktır. Çalışma sonucunda eserin Büveyhîler'in emiri Adudüddeve için el-Fârisî tarafından kaleme alındığı, daha sonra Adudüddeve'nin bazı sözleri neticesinde adı geçen eserin devamı niteliğinde sayılabilecek *et-Tekmile* isimli eserin yazıldığı görülmüştür. Eserde Arap dili gramerini yeni öğrenenlere uygun basit bir dil kullanıldığı, karmaşık anlatımlardan kaçınıldığı, aynı konuda birbirinden farklı görüşleri olan dilcilerin düşüncelerine pek yer verilmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, Ebû Alî el-Fârisî, *el-İzâh*, Kaynak, Yöntem.

Content, Method and Sources of Ebû Alî el-Fârisî's Work Named *el-İzâh*

Abstract

In this study, Hijri IV. The work titled *el-İzâh*, written on the subject of syntax by Ebû Alî el-Fârisî, one of the important linguists of the 19th century, was examined in terms of content, method and sources. It was deemed important for us to examine these aspects of this work, which has an important place in tradition and was taught as a textbook in madrasahs for 300 years in the classical period. The study is limited to this work only and was evaluated using documentary research and scanning methods. Our aim is to bring this work, which has an important place in tradition, to the field and make it available to those who are interested. As a result of the study, it was determined that the work was written by al-Fârisî for Adudüddeve, the emir of the Buwayhids, and later, as a result of some words of Adudüddeve, the work named *et-*

* Yazarlar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Diyanet İşleri Başkanlığı, E-posta: envertorbal@gmail.com Orcid: 0000-0002-9809-8960

*** Dr.Öğr.Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: rkirci@mehmetakif.edu.tr Orcid: 0000-0003-0893-6885

Tekmile, which can be considered as a continuation of the mentioned work, was written, and in the work, a simple language suitable for those who have just learned the Arabic language grammar was used and complex expressions were avoided. It has been determined that the thoughts of linguists who have different views on the same subject are not included much.

Key Words: Syntaks, Ebû Alî el-Fârisî, el-Îzâh, Source, Method.

Structured Abstract

For centuries, nations have determined rules and recorded them in their works in order to protect their languages and pass them on to the next generations. Thus, important rules of the language have survived to this day. Arab and especially Islamic scholars have made great efforts in Arabic, which is one of these languages, and as a result, they have created a corpus of Arabic literature. The Arabic language is examined in two main subjects in terms of grammar: grammar and syntax. The subjects, which were initially discussed only under the title of syntax, were divided into two as syntax and grammatical in later years and were reflected in the works in this way. One of those who wrote works on grammar is Hijri IV. Ebû Alî el-Fârisî (d. 377/987), who lived in the 16th century. The author calls his work el-Îzâh, in which he compiles the grammar subjects together and explains them in a simple language. The subject of this study is the content, method and sources of al-Fârisî's work, which he named al-îzâh. Examining the above-mentioned aspects of the work of a linguist like al-Fârisî, who has an important place in the tradition and is accepted as an imam in the field of syntax, named al-Îzâh, which was taught as a handbook in madrasahs for three centuries, makes the study important for us. In the study, first of all, el-Fârisî's life, works and scientific personality will be briefly mentioned, then information about the work named el-Îzâh and its content will be given, and then the method of the work will be examined and its sources will be stated. While explaining the method of the work, each information given will be explained by giving quotations (examples) from the work. The aim of the study is to make a modest contribution to the field by making such a valuable work available to those interested.

Ebû Alî el-Fârisî hijri IV. He is one of the important linguists of the century. He wrote works in many fields such as sarf, syntax and recitation. One of the works written by the author on the subject of syntax is al-Îzâh. This work remained popular in its time and in the following three centuries and was taught as a textbook in madrasahs. In our opinion, the reason why the work is so valued is due to the method the author followed while writing the work, rather than the information it contains. Because when we look at the information in the work, it is not much different from the grammar works written before it. Although the work is mostly based on Sîbeveyhi's al-Kitâb, it also includes information conveyed by other linguists after Sîbeveyhi. As Adudüddevele stated, the content of the work seems to have been written for children, in other words, for those who are new to Arabic. When the works written after Sîbeveyhi until the time of al-Fârisî are examined, it is not possible to see such a plain and simple writing. Because the previously copyrighted works are full of many complex rules and the opinions of different linguists. What we mean by this is that it is really burdensome for beginners to read and understand a subject from those works. Because their content includes many opinions on an issue and the most correct one is not chosen by the author, this causes confusion for beginners. In al-Îzâh, the topics are discussed in a very simple way and explained without giving much attention to the opinions of different linguists. The work generally deals with the nouns, verbs and letters that make up the word, and then these are examined in terms of mu'rab and mebnism. In our opinion, organizing it in this way, avoiding the opinions of different linguists, and writing it in a simple rather than complex language made it easier for

the reader to understand and learn, and therefore it became the preferred work to be taught in the following period.

GİRİŞ

Milletler asırlarca dillerini korumak ve sonraki nesillere aktarmak için kurallar belirleyip bunları eserlerine kaydetmişlerdir. Böylece dile ait önemli kurallar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dillerden biri olan Arapça konusunda da Müslüman dilciler büyük gayretler göstermişler ve neticede bir Arap edebiyatı külliyatı oluşturmuşlardır. Arap dili, gramer açısından sarf ve nahiv olarak iki ana konuda incelenmektedir. İlk zamanlar sadece nahiv başlığı altında ele alınan konular sonraki yıllarda nahiv ve sarf olarak ikiye ayrılmış ve bu şekilde eserlere yansımıştır.

Nahiv konusunda eser telif edenlerden biri de hicrî IV. asırda yaşayan Ebû Alî el-Fârisî'dir (ö. 377/987). Müellif, nahiv konularını bir arada derleyip topladığı ve basit bir dille anlattığı eserine *el-Îzâh* adını vermektedir. Bu çalışmanın konusu da işte el-Fârisî'nin *el-Îzâh* ismini verdiği eserinin içeriği, yöntemi ve kaynaklarıdır. Klasik Arap grameri geleneğinde önemli bir yere sahip olan ve nahiv alanında imam kabul edilen el-Fârisî gibi bir dilcinin medreselerde üç yüz yıl boyunca el kitabı olarak okutulan *el-Îzâh* isimli eserinin yukarıda geçen yönleriyle incelenmesi çalışmayı bizim açımızdan önemli hale getirmektedir. Çalışmada öncelikle el-Fârisî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğine kısaca değinilecek, sonrasında *el-Îzâh* isimli eser ve içeriği ile ilgili bilgi aktarılacak ardından da eserin yöntemi incelenerek kaynakları belirtilecektir. Eserin yöntemi açıklanırken verilen her bir bilgi, eserden alıntılar (örneklemeler) verilerek açıklanacaktır. Çalışmanın amacı, böylesine değerli bir eseri ilgililerin hizmetine sunarak alana mütevazı bir katkı sunmaktır.

1. Ebû Alî el-Fârisî

1.1. Ebû Alî el-Fârisî'nin Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği

Ebû Alî el-Fârisî'nin asıl adı el-Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffar b. Süleymân el-Fârisî en-Nahvîdir.¹ Müellif, Fâris beldelerinden olan Fese'de hicri 288 yılında doğmuştur.² Kendisine el-Fârisî denildiği gibi doğduğu beldeye nispetle el-Fesevî; bu belde Şiraz'a yakın olduğu için Şirazî de denilmektedir. Annesi Südüs kabilesinden

¹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fifrist* (Beyrut:Dâru'l-Ma'rife, ts.), 95; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Şâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001) 8/217; Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*, thk.

İbrâhîm es-Sâmîrâî (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985), 232.

² Ebû'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1406/1986), 1/308.

olup Arap'tır.³ el-Fârisî ilim tahsili veya devlet adamlarının daveti gibi farklı nedenlerden dolayı Bağdat, Biladü'ş-Şâm, Trablus, Halep ve Şiraz'a seyahat etmiştir.⁴ Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923) Ebû Bekir İbnü's-Serrâc (ö. 316/928) gibi önemli âimlerden ders almıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi değerli âimler ile Adudüddeve (ö. 372/983) gibi devlet adamları onun öğrencileri arasında sayılmaktadır.⁵ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) müellif hakkında et-Tenûhî'den naklen söylediği "*el-Fârisî nahivde yüksek mertebede biridir, çoğu öğrencisi o'nu Muberrred'den (ö. 286/900) üstün gördüğünü ve nahvi ondan iyi bildiğini ifade etmiştir*"⁶ sözü onun kendi döneminde ne derece üstün bir nahiv ilmine sahip olduğunu göstermektedir. Müellif, nahiv, sarf, kıraat gibi birçok alanda *el-Îzâh*, *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a* ve benzeri birçok eser telif etmiştir. el-Fârisî (ö. 377/987) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷

2. el-Îzâh İsimli Eser

2.1. el-Îzâh İsimli Eserin İçeriği

Öncelikle ifade edilmelidir ki el-Fârisî *el-Îzâh* isimli eserinde diğer eserlerinden farklı olarak kompleks cümlelerden kaçınmış, basit ve anlaşılır ifadeler kullanmıştır. el-Fârisî'nin yaşadığı dönemde eserin sahip olduğu bu özellik Arapça grameri öğrenmek isteyenler için tercih sebebi olmuştur. Nitekim *el-Îzâh*'ın yazıldığı dönemden itibaren uzun yıllar medreselerde el kitabı olarak okutulması bunu göstermektedir.⁸ *el-Îzâh*'ın yazılmasıyla ilgili kaynaklarda geçen şöyle bir olay vardır: Büveyhîler'in emiri Adudüddeve, el-Fârisî'den nahiv konusunda bir eser yazmasını ister. O da *el-Îzâh*'ı yazar ve ona takdim eder. Adudüddeve eseri inceler ve "*bunun çocuklar için olduğunu*" ifade eder.⁹ Bunun üzerine el-Fârisî *et-Tekmile*'yi yazar ve takdim eder. Adudüddeve de kendisine, bu eserden memnuniyet duyduğunu

³ Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-udebâ' (Îrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 2/811.

⁴ Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 8/217.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 2/811; Ebû'l-Faql Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Suyûtî eş-Şâfi'î, *Buḡyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm (b.y.: Matba'atu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhû, 1384/1964), 1/496.

⁵ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*, 232.

⁶ Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 8/217.;Recep Kırcı, *Ebû Alî el-Fârisî'nin Sarf İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yay. 2021), 60.

⁷ Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 8/218. Ayrıca el-Fârisî'nin hayatı, eserleri vs. ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Kırcı, *Ebû Alî el-Fârisî'nin Sarf İlmindeki Yeri*, 19-80.

⁸ Yahyâ Mîr 'Alem, "Cuh û du'l-Akdeyyîn fî hidmeti Kitâbi'l-Îzâh li Ebî Alî el-Fârisî", *Mecelletu Mecme'u Luḡati'l-'Arabiyyeti bi Dimaşk* 71/3 (Safer 1417/ Temmuz/1996), 570.

⁹ İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ'*, 233; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 2/813.

bildiren ifadeler kullanır.¹⁰ *el-Îzâh* üzerine özellikle IV, V ve VI. asırda birçok şerhler kaleme alınmıştır.¹¹

el-Fârisî eserine besmele, hamdele, salvele ve eserin yazılmasında etkili olan o dönemdeki Büveyhîler'in emiri Adudüddeve'ye dua cümleleri ile başlayıp Adudüddeve'nin emri ile Arap diline ait birtakım konuları bu eserde ele aldığını ifade eder.¹² Eserinin mukaddime (giriş) kısmında müellif, kelâmı meydana getiren öğeler ve bunların tanımları ile özelliklerini örneklerle açıklayarak başlar. Ona göre kelâmı meydana getiren unsurlar isim, fiil ve harf olarak üç tanedir. Müellif ismi “kendisinden haber vermek câiz olan”; fiili “kendisi bir şeye isnad edip, kendisine bir şey isnad edilmeyen”; harfi de “isim ve fiilsiz bir anlam ifade etmeyendir” şeklinde tanımlar. Ardından bu üç şeyden meydana gelenin müstakil bağımsız kelâm olacağını bildirir. Daha sonra mu'rab ve mebnî konularını ele alır. Bu konuda sahîh ve mu'tel olan müfret isimlerin, tesniyelerin, cemilerin ve fiillerin i'râblarını açıklar. İ'râb konusundan sonra sözü ibtidâ bâbına yani mübtedâya ve habere getirir. Akabinde sırasıyla; fâil, mef'ûlün bih için mebnî olan fiil (nâibi fâil) konularını ele alır. Bu esnada çekimsiz fiilleri (نِعْمَ، بئسَ ve fi'li teaccüb), mübtedâ ve haberde âmil olanları da inceler. Bu konuyla ilgili olarak (ليس) 'ye benzeyen (ما), (إنَّ) ve kardeşleri, (طَنَّنْتُ) ve kardeşlerini ele alır. Zira bunlar mübtedâ ve haberde âmil olanlardır. Müellif burada âmiller konusunu işlediğinden olsa gerek devamında fiil gibi amel eden isimleri; ism-i fâil, mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, fiil gibi amel eden masdarlar ve fiil olarak adlandırılan isimler olarak açıklar ve hepsi ile ilgili ayrı başlıklar altında gerekli bilgiler verir. Buraya kadar merfu'ları anlatan yazar sonrasında mansûb isimleri ele almaya başlar. Bunlarla ilgili; “*Mansûb isimler iki kısımdır. Birincisi kelâm tamamlandıktan sonra gelir, ikincisi kelâm tamamlanmadan nasb olandır şeklinde açıklama yapar. Kelâm tamamlandıktan sonra gelen de iki kısımdır; mef'ûl ve mef'ûle benzeyenler. Bunların mef'ûlün mutlak, mef'ûlün bih, mef'ûlün fih mef'ûlün leh gibi bazı türleri vardır*” diye bildirir ve her bireri için gerekli bilgileri kendi konu başlıkları altında verir. Bu meseleleri anlatırken ayrıca mef'ûle teşbih yoluyla nasb olanları zikreder. Bunlar da iki kısımdır. Kendisinde mansûb olan merfû'dur. Diğeri kendisinde mansûb olan merfû'un bazısıdır. Birincisinin (كن) 'nin haberi, (ما) 'nın haberi, (إنَّ) 'nin ismi gibi farklı türleri vardır. Bunların yanı sıra temyîz ve hâl de bu kısımdandır. (ما), (إنَّ) ve benzerlerinin ismi önceden zikredildiği için konunun devamında temyîz ve hâl konuları işlenir. Daha sonra el-Fârisî istisnâ ve istisnâ harfi olan (لَا) mânasına gelenler, istisnâi munkatı', sayıların temyîzi, (كَمْ) bâbı, nidâ ve terhîm bâbı, (لَا) ile menfî bâbı, muzâf nekre bâbı ve muzâfa benzeyen menfî bâbına yer vererek mansûbları bitirir. Sonrasında ise mecrûrlara yer vermeye başlar.

¹⁰ Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 496.

¹¹ Mustafâ b. Abdullâh eş-Şehîr bi Hacı Efendî, *Keşfu'z-zunûn an Esami'l-Kutubi ve el-Funûn* (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 212.

¹² Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Îzâhu'l-'Ağudî*, thk. Hasan Şâzeli Ferhûd (Riyad: y.y. 1389/1969), 1.

Müellif öncelikle mecrûr isimleri, sonrasında harf-i cerleri, (حتي)'yi, her zaman harf-i cer olmayan, (مُدُّ، مُنْدُ)'yü, kase ve izâfeti anlattıktan sonra i'râb yönünden isimlere tâbi olanlara geçer. Bu alanda mevsûf üzerine cereyan eden (mevsûf gibi amel eden) sıfat, atıf, bedel ve atıf harflerini inceler. İsimler konusunun sonuna doğru gayri munsarıflar ve gayri munsarif illeti olarak bilinen te'nîs (müenneslik), sonunda müenneslik elifine benzeyen elif-nûn bulunan kelimeler, ma'rife, adl', gayri munsarif olan cemiler, acem isimler, ikisi bir isim kılınan terkîbleri anlatır. Son olarak da fiillerin i'râbı ve mebnîliği, merfû' fiiller, mansûb fiiller, cezm eden harfler, mücâzât bâbı işlenip (ن)'u sakîle (şeddeli) ve hafife (cezimli) bâbı ile eser tamamlanır.

2.2. el-Îzâh İsimli Eserde Takip Edilen Yöntem

el-Fârisî eserde yer alan her başlıkta öncelikle konuyla ilgili genel bilgiler verir ve her bilgiyle alakalı örnekler sunar.

1. Örnek: İsmi özelliklerini anlatırken “İsmi niteliklerinden bazıları: kendisine elif-lâm dâhil olması ve ismi tenvîn almasıdır (الغلام و الفرس و غلام و فرس) gibi.”¹³

2. Örnek: “Tesniye isim merfu,' mansûb veya mecrûrdur. Eğer merfû' ise sonuna elif ve nûn bitişir. Örnek (رجلان و فرسان و شجرتان و حجران), eğer mansûb veya mecrûr ise sonuna elif yerine yê bitişir. Örnek (مررت برجلين و رأيت رجلين). Tesniyelerin her üç durumunda da elif ve yê'nin mâ kabli (öncesi) meftûh, nûn ise meksûrdur.”¹⁴

Müellif daha sonra konuya ilişkin detaylı kuralları verip onlara uygun örnekler verir. Hatta müellif bazı yerlerde örneği vermekle yetinmeyip örnek üzerinden bir öncesinde geçen kuralı tatbik ederek anlatır.

1. Örnek: “(لولا)'dan sonra gelen isimler ibtidâ sebebi ile raf'ı kabul edenlerdendir. (لولا زيد لذهب عمرو) gibi. Burada (زيد) ibtidâ sebebi ile merfû' olup haber mahzûfdür. Bu sözün açılımı (لولا زيد حاضر أو مقيم) dür. Bu (لولا)'nın anlamı gayrisi mevcut olduğu için bir şeyin imtinâdır. Yani gayrisi meydana geldiği için o şeyin meydana gelememesidir. Yukarıdaki örnekte, Amr'ın gitmesi Zeyd'in varlığından dolayı gerçekleşmemiştir. Bu kısım (لولا)'nın anlamı taḥdîd (teşvik etmek) değildir. Taḥdîd mânasına olan (لولا)'dan sonraki isim ibtidâ sebebi ile raf' olamaz. Taḥdîd fiil üzerine vâki olurken, ibtidâ isme mahsustur. Bu durumda mübtedâ isim taḥdîd için olan (لولا)'dan sonra vâki olmaz.”¹⁵

2. Örnek: “Müptedânın haberi olan cümleler dört kısımdır. Birincisi fiil ve fâilden meydana gelen cümledir. Örnek: (زيد قام أبوه), (زيد قام) bu örneklerde (زيد) ibtidâ ile raftır. (قام) ise haberi konumundadır ve (قام)'de zamir mübtedâyâ (زيد) yönelik olarak zikredilmiştir. Şayet bu zamir olmasaydı cümlenin bu müptedâyâ haber olması sahîh

¹³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 6.

¹⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 21.

¹⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 29-30.

olmazdı. (قام)'nin haber olması bu zamir sayesinde. (قام)'nin zamiri ile beraber durumu, müptedânın haberi konumunda olduğu için raf'tır".¹⁶

Müellif eserinde anlatılan kurala ilişkin istisnâî durum varsa bunları da zikreder:

1. Örnek: "(نِعْمَ وَبُنْسَ)"nin fâili bu ikisinin (konunun öncesinde zamir olarak geleceği iki yer bildirilmiştir.) dışında ism-i zâhir olarak gelir. Ancak bu yaygın değildir".¹⁷

2. Örnek: "(عسي)"nin fâili iki kısımdır. Birincisi (زَيْدٌ) gibi müfred isimdir. Bu durumda haberine (أَنْ) lazım gelir. Örnekler; (عسي زيدٌ أَنْ يَخْرُجَ), (عسي عبدالله أَنْ يَفْهَمَ). Kur'ân'dan örnek: (عسي الله أَنْ يَأْتِي).¹⁸ Bu örneklerde (أَنْ) sılası ile beraber nasb mevziindedir. Bir de darb-ı meselde (أَنْ)'siz nasb olarak gelmiştir. Arap dilinde bu ikisinin dışında (عسي)'nin haberinin nasb olduğu yer yoktur".¹⁹

Müellif bazen de konuyla direk ilgisi olmayan bilgiler de verir yani istitrâd²⁰ yapar.

1. Örnek: "(أَيْنَ وَكَيْفَ)"den sonra gelen isimler ibtidâ sebebi ile merfû'durlar. (أَيْنَ وَكَيْفَ) Bu örneklerdeki (زَيْدٌ وَكَيْفَ عَمْرٌ) ise müptedânın haberidir. Bu örneklerdeki haber olan kelimelerde istifhâm mânası olduğu için müptedâdan önce gelmişlerdir. İstifhâm mevziinde, istifhâm edatından önce hiçbir kelime gelmez. (مَتَى الْخُرُوجِ وَ مَتَى الصِّيَامِ) denir. Ancak (مَتَى زَيْدٌ) denmez."²¹ Müellif burada ibtidâ sebebi ile merfû' olan isimleri anlatmaktadır. Bu konuda istifhâm ifade eden edatlar haber olduklarında müptedâdan önce gelirler ve kendilerinden sonra gelse de müptedâ olan kelime ibtidâ sebebiyle raf'tır. Konuya örnek olarak "(مَتَى الْخُرُوجِ وَ مَتَى الصِّيَامِ)" "çıkış ne zaman? ve oruç ne zaman?" cümlelerini verir. Buraya kadar mesele bağlamından kopmamıştır. Fakat bu örneklerden sonra gelen "Ancak (مَتَى زَيْدٌ) "Zeyd ne zaman?" şeklindeki anlamsız cümleyi örnek getirmesi (مَتَى) edatından sonra bir şahıs zikredilmesinin câiz olmamasıyla ilgili bir konudur. Diğer bir ifade ile istifhâm edatlarının kullanıldığı yerler ile ilgili bir konudur. Dolayısıyla eserdeki "Ancak (مَتَى زَيْدٌ) denmez" cümlesinin konuyla direk ilgisi yoktur.

2. Örnek: "(مَا أَرَدْتُ)" sadece o şeyi istedim. Buradaki (مَا) lafzı mef'ûlün bih olmak üzere nasb mevkiindedir. (بِمَا مَرَرْتُ)'de (مَا) cer mevkiindedir. (مَا جَاءَ بِكَ)'de (مَا) müptedâ olarak raf mevkiindedir. (جَاءَ)'deki zamir fâil olup (مَا)'ya yöneliktir. (بِكَ) ise mef'ûlün bih olarak nasb mevziindedir".²² Bu konuyu el-Fârisî fâil bahsinde anlatmaktadır. O, önce fâili anlatır, ardından fâilin mef'ûlün bihten önce gelmesini anlatır. Sonra ise

¹⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 43.

¹⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 85.

¹⁸ Mâide, 5/52

¹⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 75.

²⁰ Asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz anlamında bedî' ilmi terimi. İsmail Durmuş, İstitrat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401.

²¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 30-31.

²² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 65.

mef'ûlün bihin fiilden önce geldiği konuyu ele alır. Aslında bu konunun yeri mef'ûlün bih bahsidir.

3. Örnek: el-Fârisî mübtedâ bahsini anlatırken haberine fâ dâhil olan mübtedâlardan bahseder. Bu konuda ara cümle olarak da şu şekilde ism-i mevsûlleri anlatır. “İsm-i mevsûller: (الذي، التي)، ismi fâillerin başındaki elif lââm ve bu hükümde olanlar, (مَنْ، ما) ve (أَيُّ) dür. Mevsûl kendisine bitişen sıla ile tamam olan demektir. İsm-i mevsûllerin sılaları doğru ve yanlış ihtimalî olan cümlelerdir. Bu sıla cümlelerinden ism-i mevsûle yönelik zamir bulunması gerekir”.²³

el-Fârisî bazı durumlarda kuraldan önce örnek verip sonra bu örnekten kural çıkarımı yapmaktadır yada sadece örnekleri zikrederek bırakmaktadır.

1. Örnek: Mübtedânın haberine fâ'nın dâhil olması câiz olan yerleri anlatırken şu örneği verir. (أَنْ يُكْرِمَنِي يُكْرِمُكَ فَمُحْسِنٌ). el-Fârisî bu örneği zikrettikten sonra “Şartın sılada cezâsı yeterli olduğu yerde kendisine iki cezâ getirilmesi câiz değildir” kuralını zikreder.²⁴

2. Örnek: Harfler sebebi ile kelime sonunun değişimi fiillerde ise (يَضْرِبَانِ، يَضْرِبُونَ، تَضْرِبِينَ) gibidir şeklinde anlatır. Bu örneklerden yola çıkarak fiil muzârî'lerin tesniye, cemi müzekker ve müfred müennes muhâtablarında olduğunu söyleyebiliriz.²⁵

3. Örnek: “(أَيْنَ نَبِيٍّ وَ كَيْفَ عَمْرٍ) örneğindeki Zeyd ibtidâ ile merfu' olan isimlerdendir. Bu örnekte Zeyd ve Amr ibtidâ ile raf' olup, (أَيْنَ وَ كَيْفَ) istifhâm anlamı içerdiği için mübtedâdan önce gelen haberdirler”. el-Fârisî bunun gerekçesini (أَيْنَ وَ كَيْفَ) istifhâm anlamı içerdiğinden kendilerinde önce gelen mübtedânın haberi olmaları ile açıklar. Zira istifhâmın bulunduğu yerde ondan önce başka kelime gelemmez. Aslında buradan çıkarılacak kural istifhâm için olan edatlardan sonra gelen isimlerin durumudur.

4. Örnek: “Önce alem (isim) sonra kendisinde isme âit bir zamir bulunan fiil geldiğinde, o isim yine ibtidâ ile raf' olur. Ancak söz konusu ismin kendisinden önceki mahzûf bir fiil sebebi ile nasb olması da câizdir.”²⁶ el-Fârisî bu konuyu anlatırken içerisinde (جَعَلَ) fiilinin geçtiği bir örnek verir. Bunun akabinde (جَعَلَ)'nin üç mânaya geldiğini bildirir. Bunlar: 1. (جَعَلَ) bir mef'ûle müteaddîdir. 2. İsimlendirme mânası da olup iki mef'ûle müteaddîdir. Bu şekilde gelen (جَعَلَ) fiili amel etmekte (حَسِبْتُ وَ ظَنَنْتُ) gibidir. Yani ikinci mef'ûlü birinci mef'ûl konumundadır. 3. (الْقَيْتُ) mânasına gelendir. Müellif bu üç anlamın dışında (جَعَلَ) ile ilgili bir kullanım daha zikreder. Bu da (جَعَلَ)'nin mukârebe (yakınlık) ve ahz (başlama) fiilleri gibi kullanılmasıdır.²⁷

²³ el-Fârisî, *el-İzâh*, 54.

²⁴ el-Fârisî, *el-İzâh*, 55.

²⁵ el-Fârisî, *el-İzâh*, 12.

²⁶ el-Fârisî, *el-İzâh*, 31.

²⁷ el-Fârisî, *el-İzâh*, 32-33.

el-Fârisî bazen konu başında bazen de ortasında bölümlendirmelere yer vererek meseleyi anlatır.

1. Örnek: “*Mu‘rab isimler iki kısımdır. Sahîh ve mu‘tel. Sahîh sonunda elif, vâv ve yê olmayandır. Mu‘tel sonunda elif, vâv, yê olandır. Mu‘tel ismin ise yine bir öncesi ya sâkin veya harekelidir*”.²⁸

2. Örnek: “*Sonunda elif olan isimler iki kısımdır. Munsarif ve gayri munsarif*”.²⁹

3. Örnek: “*Mansûb isimler iki kısımdır. Birincisi kelâm tamamlandıktan sonra gelir. İkincisi kelâm tamamlanmadan nasb olandır. Kelâm tamamlandıktan sonra gelen de iki kısımdır. Bunlar mef‘ûl ve mef‘ûle benzeyenlerdir*”.³⁰

4. Örnek: “*İstisnâ ya mûceb (olumlu) veya gayri mûceb (olumsuz) kelâmdadır*”.³¹

5. “*Mübtedânın haberi müfred ve cümle olmak üzere iki kısımdır. Müfred de iki kısımdır. Birincisi mübtedâya yönelik zamir bulundurmazdır. İkincisi mübtedâya yönelik zamir bulunma ihtimali olandır*”.³²

Müellif bazen istimali az olan kullanımlara yer verir.

“*İsm-i fâil mâzi için olduğunda amel edemez. (مررت بزجل ضارب أبوه زيدا أمس). Bu örnekte (أمس) dün manasına gelmektedir. Bu da zaman olarak mâziyi ifade eder*”. Müellif bunun câiz olmadığını bildirdikten sonra az da olsa bu şekil kullanıma cevaz verenlerin Kehf süresi 18. âyetini delil getirerek bunu uygun gördüklerine işaret eder. Daha sonra ise söz konusu duruma cevaz vermeyenlerin bu âyetin delil olamayacağını söylediklerini ve bunu hâlin hikâyesi durumunda olmakla temellendirdiklerini izah eder.³³

Edatlar arasındaki ince farka değinir.

“*Zarflardan bazısı zarf olarak kullanılıp isim olarak kullanılmaz. Eylem bu zarfların bazısının tamamında bazısının ise bir kısmında gerçekleşir. Örneğin (أنتيتك يوم الجمعة) “Sana Cuma günü geldim” demek gibi. Burada cuma günü gelmesi demek o günün 24 saatini kapsamaz. Cuma gününün bir kısmını ifade eder. Dolayısıyla burada eylem zarfın ifade ettiği zamanın bir kısmını kapsamaktadır*”.³⁴ Zarfların tamamında eylemin gerçekleştiğine örnek: (صُمتُ يوماً) “Bir gün oruç tuttum”. Bu örnekte oruç tutma eylemi zarfın ifade ettiği zamanın tamamını kapsamaktadır. Mekân zarflarından bazıları (فارسخ, ميل, بريد) dir. Bunlar (كم)‘in cevabında vâki olduğunda eylem tamamını kapsar ve vakte bağımlı olması da gerekmez. Örneğin (كم سيرت) “ne kadar yürüdü dersen”. Bunun cevabında (عشرين فرسخا) “yirmi fersah” der. Adede el takısı getirilerek (الثلاثين) denilmesi de câizdir. Zira el takısı yani marifelik sayıyı sayı olmaktan çıkarmaz.

²⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 17.

²⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 18.

³⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 167.

³¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 205.

³² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 37.

³³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 142.

³⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 178.

(متى)'nin cevabının müvakkat olması yani belirli vakit olması şarttır. Ayrıca eylemin de kendisinin tamamını kapsamaması şart değildir. Örnek (متى سرت) gibi. Bunun cevabı (يوم الجمعة) ve benzeri şekilde gelir. Eğer (متى سرت)'nin cevabında (حيناً، وقتاً، زمناً) gibi belirsiz bir zaman gelirse bu câiz değildir. Zira soran kişi bu cevapta içinde bulunduğu zamanın dışında bir şey söyleyemez. (الصيف و الشتاء) Sayf ve şitâ' gibi mevsim isimleri (متى)'nin cevabında gelir. Aynı şekilde (كم)'in cevabında da sayı olmaları bakımından bu mevsim isimlerinin gelmeleri de câizdir".³⁵

Müellif bazen iki görüş arasında tercih yapar.

"Ebû'l-Hasen dedi ki nahivcilerden bir grup bunu her şeyde kıyas ediyorlar, diğer bir grup Araplar'dan duydukları şekilde bırakıyorlar". el-Fârisî ikinci görüş güçlüdür der.³⁶

Bazen tanımlamalara yer verir. Müellifin eserinde yer verdiği tanımların bazıları şunlardır:

İsim: Kendisi hakkında haber vermek mümkün olandır.³⁷

Fiil: Kendisi bir şeye isnâd edilip, kendisine bir şey isnâd edilmeyendir.³⁸

İ'râb: Âmil değiştiği için kelime sonlarının değişmesidir.³⁹

Mütemekkin İsim: Harfe benzemeyip harf manası içermeyendir.⁴⁰

Gayrı munsarif: Munsarifliğe engel olan dokuz cihetten ikisi sebebi ile ikinci olandır.⁴¹

Muzâri: Evveline dört harften (elif, nûn, tâ ve yâ) biri ziyade olarak bitişendir.⁴²

Sahîh isimler: Sonunda elif, vâv ve yê olmayandır.⁴³

Mu'tel isimler: Sonunda vâv, elif ve yê olandır.⁴⁴

Taksimata yer verir

"Mütemekkin isimler: Harflere benzemez ve harf manası da içermezler. Genel olarak bunlar: ya ism-i cinstirler veya bunlardan müştaktırlar (türemişlerdir) yahut da bunlardan nakil olunmuşlardır yani ad aktarmasındırlar".⁴⁵

el-Fârisî'nin Kuralları Temellendirmesi

³⁵ el-Fârisî, *el-İzâh*, 178.

³⁶ el-Fârisî, *el-İzâh*, 195.

³⁷ el-Fârisî, *el-İzâh*, 6.

³⁸ el-Fârisî, *el-İzâh*, 7.

³⁹ el-Fârisî, *el-İzâh*, 11.

⁴⁰ el-Fârisî, *el-İzâh*, 12.

⁴¹ el-Fârisî, *el-İzâh*, 13.

⁴² el-Fârisî, *el-İzâh*, 13.

⁴³ el-Fârisî, *el-İzâh*, 17.

⁴⁴ el-Fârisî, *el-İzâh*, 17.

⁴⁵ el-Fârisî, *el-İzâh*, 12.

el-Fârisî diğer eserlerinde olduğu gibi *el-Îzâh'ta* gerekçelendirmeler üzerine pek fazla durmamış genellikle kuralların arkasından örnekler verip kısa anlatımla konuyu tamamlamıştır. Bununla beraber bazı yerlerde farklı usullerle temellendirmeler de yapmıştır. Bu temellendirmeler sema', kıyas, ta'lîl, teşbîh ve haml yoluyla olmaktadır.

el-Fârisî eserinde semâ'a dayanarak âyet, hadis, Arap şiiri ve Arap atasözü ile istişhâtta bulunmuştur.

1. Âyetle birçok yerde istişhâtta bulunmuştur. Bu durum bazen bir âyet ile bazen birden çok âyetle olmaktadır. Örneğin (لولا)'dan sonra gelen mübtedânın haberinin hazfi ile ilgili konuda Âl-i İmrân sûresi 196-197, Hac sûresi 73 ve Yûsuf sûresi 83. âyetlerle istişhâd bulunmuştur. Tek âyetle istişhâdda bulunduğu yer ise çok fazladır.⁴⁶

2. Müellif hadisle bir yerde istişhâdda bulunmuştur.⁴⁷ Bu hadis “*Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecûsi yapar.*”⁴⁸ mealindeki hadistir.

3. Şiirle birçok yerde istişhâdda bulunmuştur. Bazı yerlerde şairin ismini açıkça zikretmiştir. Örneğin (قال الشاعر وهو عدي بن زيد)⁴⁹, (قال الأعشي)⁵⁰, (و أنشد أبو (و مما جاء في الشعر)⁵², (قول الشاعر)⁵³ gibi ifadeler kullanmıştır. Bazı yerlerde ise (في قوله)⁵⁴, (أنشدوا)⁵⁵ ve benzeri ifadeleri kullanıp şairin adını zikretmemiştir.

4. Darbimesellerle istişhâdda bulunur. Bunlar (سرعان ذي (سواء و العدم)⁵⁶, (أهالة)⁵⁷dir.

Bazen kuralların temellendirilmesinde kıyasa başvurmuştur.

1. “*(كان)'nin haberi kendisinden önce gelebilir. Çünkü âmil mutasarrıf fiildir. (ليس)'nin haberi de mütekaddim Basralılar'a göre böyledir. Ancak bana göre bu kıyastır.*”⁵⁸

2. “*(الأحد عشر درهما)'de sayıyı ma'rife yapacak olursan (الأحد عشر درهما) dersin. Yirmi'ye kadar kıyas bunun üzerinedir.*”⁵⁹

⁴⁶ Bkz. el-Fârisî, *el-Îzâh*, 64. 66, 73, 75, 78, 87, 101-118.

⁴⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed

Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Cenaiz” 92 (No: 1385).

⁴⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 106.

⁵⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 144.

⁵¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 165.

⁵² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101-102-105-127-134-135-143-166-184.

⁵³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 156-158-160-197.

⁵⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 149.

⁵⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 159-161.

⁵⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 36.

⁵⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 165.

⁵⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101.

3. “Üç ile dokuz arasındaki sayıların temyîzi cemi olarak gelir. (ثلاث مئة) ve (أربع مئة)’de kıyas temyîzin (مئة و مئتين) şeklinde cemi olmasıdır. Ancak bunlarda cemi yerine müfred ile yetinilir. Fakat şiirde muhtemelen kıyâsı metrûke dayanarak (ثلاث مئآت) ve (أربع مئآت) şeklinde cemi olarak gelmiştir”.⁶⁰

Bazen kıyas ile bağlantılı temellendirmeler de yapar. Yani orada kıyâs ifadesini kullanmaz. Bunlar, gerekçesini (çünkü veya için gibi ifadelerle) bildirdiği veya açık bir şekilde benzetme yaparak teşbih yoluyla (gibi ve benzeri ifadelerle) olmaktadır.

Ta’lîl (Gerekçelendirme-Çıkarım)

1. Örnek: “Buna, tesniye tanımı üzerine olan cemi denilmesinin sebebi tesniyede müfred kalıbı korunduğu gibi bunda da müfredin kalıbı korunduğu ve müfredin nazmı değiştirilmediği içindir”.⁶¹

2. Örnek: “İsimlerin i’râbı üç kısımdır. Bunlar raf’, nasb ve cerdir. Raf’ i’râb, nasb ve cerden önceliklidir. Bunun nedeni raf’ın nasb ve cerre muhtaç olmamasıdır. Örnekler (قام زيد) ve (عمر منطلق) gibi. Nasb ve cer ise bu şekilde değillerdir ki cümle içerisinde raf’tan önce gelsinler. Örneğin (قام زيد قياماً) gibi. Ancak (زيداً ذاهباً) nasb ismin raf’tan önce gelmesi, mef’ûlün bihi kendisinden (fâilden) önce gelen (ضرب زيداً) cümlesine benzediği içindir. Fâil raf’tır öncedir; mef’ûl ise nasb olup cümle içindeki sıralamada fâilden sonra gelir. Raf’ cümle içindeki sıralamada önce geldiği için zikirde (anlatımda) da önce gelmesi gerekir”.⁶²

3. Örnek: “(أعطى) bâbında birinci ve ikinci mef’ûlünden her bireri nâib-i fâil olabilir. Yani mef’ûller yer değiştirebilirler. Çünkü her ikisi de mef’ûlün bihtirler. Bu nedenle her ikisi de fâil yerine geçebilirler”.⁶³

4. Örnek: “Aynı şekilde (ما)’nın haberi isminden önce gelirse (ما منطلق زيد) dersin. Burada (ما)’nın haberi sadece raf’ gelir. Çünkü (ما)’nın haberi isminden önce gelince (ما) zayıf olduğu için ameli bozulur”.⁶⁴

5. Örnek: “Eğer isim (ليس)’de zamir olarak gelirse ismin önce gelip sonra (ليس) sonra da haberin gelmesi câizdir. Fakat bu durum (ما)’da câiz değildir. Çünkü (ما) fiil değildir ki kendisinde ismi, zamir olarak gelsin. Dolayısıyla (زيد ليس منطلقاً) câizdir. Ancak (عمر ما منطلقاً) câiz değildir”.⁶⁵

6. Örnek: “(مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ عَمْرٍ عَدَاً)’de ismi fâildeki tenvîn hazif sebebiyle lafızda hafiflik için düşürülmüştür. Ancak cümlenin anlamı sanki ism-i fâil amel ediyormuş ve tenvîn de hazfedilmemiş gibidir”.⁶⁶

⁵⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 217.

⁶⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 215.

⁶¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 21.

⁶² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 27.

⁶³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 72-73.

⁶⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 111.

⁶⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 111.

⁶⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 142.

7. Örnek: “Bu örnekler göstermektedir ki yukarıda bahsi geçen kelimeler (esmâ-i ef’âl) harf değil isimdir. Zira bir harf ve isimden, nidânın dışında müstakil bir kelâm oluşmaz. Bunların nidâ olmadığı da açıktır”.⁶⁷

8. Örnek: “Fâilin i’râbı raf’tır. Bunun anlamı; fiil kendisinden önce gelip fâile isnâd olmasıdır. Bu mâna sebebiyle yani fiilin kendisine isnâd olması sebebiyle fâil olarak raf’olmuştur. Yoksa fâil hakikat üzerine bir şey meydana getirdiği için değildir. Zira bir şeyin meydana gelmediği olumsuz cümlelerin de fâili raf’tır”.⁶⁸

9. Örnek: “Sen (ضرب) veya (يضرب) dediğin zaman fiilin kalıbından bunun hangi zamanda gerçekleştiği anlaşılır. Aynı harfleri barındırdığı için fiilden masdar anlaşıldığı gibi, fiilin lafız ve kalıbından da zaman anlaşılmaktadır. Bu konuda masdar ve zaman ortaklıklar. Buna göre fiilin kendilerine teaddî etmesinde mef’ûl almasında da ortaklıklar”.⁶⁹

10. Örnek: “(كُرْسِيٌّ) ve (مِزْمِيٌّ) de birinci yê harfinin sükûnu ve (عُنُوٌّ) ve (مُعْرُوٌّ) de birinci sâkin vâv’ın sükûnu; (طَنِيٌّ)’deki bê’nin, (عُرُوٌّ)’deki zê’nin sükûnu hükmündedir”.⁷⁰

Teşbîh yoluyla temellendirmeler yapmaktadır.

1. Örnek: “(ما زيدٌ بخارجٍ و لا ناهياً عمرو) kullanılırsa (ما) yerine (ليس) dersin. Bu durum (ليس)’de câizdir ancak (ما)’da câiz değildir. Çünkü sen (ليس)’nin haberinin isminde önce gelmesine cevaz verip (ليس ناهياً عمرو) dersin. Ancak (ما ناهياً عمرو) demezsin. Bu ve benzeri örneklerde (ما)’nın haberinin kendisi üzerine takdim edilmesi câiz olmadığı gibi atıf edilen yerde de câiz olmaz”.⁷¹

2. Örnek: “Nahivciler şöyle dediler: İsm-i fâil, fiile benzediği için fiilin ameli gibi amel eder. Fiil muzâri; hâl ve istikbâl için olduğunda amel ettiği gibi, aynı şekilde ism-i fâil de hâl ve istikbâl için olduğunda fiilin ameli gibi amel eder. Fiil mâzînin i’râblanmadığı gibi mâzî manasına olan ismi fâilde amel etmez”.⁷²

3. Örnek: İsm-i fâil tesniye getirildiğinde (هذان ضاربان زيداً غداً) dersin. Muzâaf yaptığında ise müfred isimden tenvini hazfettiğin gibi tesniyeden de nûn’u hazfedersin.⁷³

4. Örnek: (أكرمٌ يزيد)’deki câr ve mecrûr fâil olmak üzere raf’ mevziindedir. Bunun benzeri (كفي بالله) deki câr ve mecrûrdur.⁷⁴

Haml Yoluyla Temellendirme Yapmaktadır.

⁶⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 165.

⁶⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 64.

⁶⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 177.

⁷⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 17.

⁷¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 113.

⁷² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 142.

⁷³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 148.

⁷⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 91.

el-Fârisî bazı temellendirmeleri bazen lafız bazen de mâna üzerine haml yoluyla yapmaktadır.

Lafız üzerine hamlettiğine örnek (أَنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌ). Burada, Amr kelimesinin raf' okunmasında iki yol vardır. Birincisi (أَنَّ)'nin mevzı'ı üzerine atıf etmektir. Çünkü (أَنَّ) raf' mevziindedir. İkincisi ismi fâil olan (مُنْطَلِقٌ)'daki gizli zamir üzerine atfetmektir. Eğer bu ikinci yol üzerine hamledilirse te'kitlemek vâciptir. Amr kelimesinin nasb okunması ise (أَنَّ)'nin kendisinde amel ettiği isminin lafzı üzerine hamletmekle olur.⁷⁵

Mana üzerine hamlen demek: mana yönü temel alınarak, mâna yönüne itibar edilerek demektir. Örnekler:

1. Masdar mef'ûlüne muzâf olduğunda, bu mef'ûl üzerine atıf edilen kelimenin ism-i fâilde olduğu gibi mâna üzerine hamlen nasb olması câizdir.⁷⁶

2. (أَعْجَبْتَنِي ضَرْبُ زَيْدٍ عَمْرًا). Örneğin Zeyd fâil olunca Amr da mâna üzerine haml sebebi ile Zeyd üzerine atıf edilerek raf' olur. Çünkü Zeyd'in mevzii fâil olduğunda raf'tır.⁷⁷

İstikrâ Yönetimi Kullanarak Hüküm Üretir.

Sözlükte “Bir şeyin durumunu ve özelliklerini öğrenmek için araştırma yapma, çaba harcama” anlamına gelen istikrâ mantıkta tikelden (cüz'î) tümele (külli), özelden genele, tek tek olguların bilgisinden bu olguların dayandığı kanunların bilgisine götüren zihinsel işlem için kullanılan bir terimdir.”⁷⁸

1. Örnek: (عسي)'nin fâili iki kısımdır. Birincisi (زيد و عمرو) gibi isim olmasıdır. Bu durumda (عسي)'nin haberinin (أَنَّ) ile beraber gelmesi gerekir. (أَنَّ) ve sılasının i'râbı nasbtır. Bunun delili (عسي الغُوَيْرُ أَبُو سَأ) şiiiridir. Arap dilinde bu şiiirin dışında (عسي)'nin haberinin (أَنَّ) olmaksızın nasb olduğu cümle yoktur.”⁷⁹

2. Örnek: “Amel etme konusunda bu üç kısım sıfattan kıyasa en uygun olan birinci kısımdır. Sonra muzâaf olanlardır. Ben Kur'ân'da lâm-ı tarifli (el takılı) masdarların amel ettiğini görmedim”.⁸⁰

Eserde Farklı İfadeler

1. Zamir yerine zikir ifadesini kullanır.

el-Fârisî açık zamir ve fiilin tahtındaki gizli zamir yerine bazen zamir bazen de zikir kelimesini kullanmaktadır. Bu hususu, haberin cümle olması konusunda çokça

⁷⁵ el-Fârisî, *el-İzâh*, 116.

⁷⁶ el-Fârisî, *el-İzâh*, 158.

⁷⁷ el-Fârisî, *el-İzâh*, 159.

⁷⁸ Abdulkuddüs Bingöl, “İstikrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/358.

⁷⁹ el-Fârisî, *el-İzâh*, 76-77.

⁸⁰ el-Fârisî, *el-İzâh*, 160.

geçmekle beraber⁸¹ ellezî (الذي) ile haber verme konusunda⁸² ve ism-i fâile benzeyen sıfat-ı müşebbehe konusu⁸³ ve benzerlerinde geçmektedir.

Bazı yerlerde fiilin tahtındaki gizli zamire; zikir terimi yerine açıkça zamir ifadesini kullanmaktadır. Örneğin (أَعْلَمَ) fiili mâzidir. Kendisinde müptedâ olan mâ'ya yönelik gizli zamir vardır” ifadelerine yer verir.⁸⁴

2. Mahallî i'râb ile ilgili çoğu yerde mevzii ifadesini kullanır.

Müellif sonraki dönemlerde mahallî i'râb olarak ifade edilen konuyu mevzi terimiyle ifade eder. Eserde yer alan mevzi terimleri mahallî i'râbı anlatmaktadır.

a) “(أَكْرَمَ بَرِيدٍ)’deki câr ve mecrûr fâil olmak üzere raf’ mevziindedir.”⁸⁵

b) “(زَيْدٌ كَانَ أَبُوهُ مُنْطَلِقًا)’denilebilir. Zeyd ibtidâ sebebi ile raf’; (كَانَ) cümlesi ile haber olarak raf’ meziindedir. (أَبُوهُ) kelimesi (كَانَ)’nin ismi olarak raf’; (مُنْطَلِقًا) da (كَانَ)’nin haberi olarak nasbdır”.⁸⁶

c) “Bu (أَنَّ) ve (لَنْ)’nin kendisinde amel ettiği ismin mevzii üzerine atfetmektir. Çünkü bunların mevzii raf’tır. Nasb olması (أَنَّ)’nin isminin mevziine değil de lafzı üzerine hamlederektir.”⁸⁷

3. Fiil yerine bazen haber ifadesini kullanır.

1. Örnek: “Esmâ-i ef’âlin bazıları emir için geldiği gibi bazıları da haberde gelir. Örnek (بَعْدَ زَيْدٍ وَ عَمْرٍ) bu cümle (سَرَّعَانَ زَيْدٌ وَ عَمْرٍ) anlamındadır. Müellif önce emir mânasına gelen esmâ-i ef’âli anlattıktan sonra fiil mâzi anlamına gelen esmâ-i ef’âli haber olarak nitelemiştir.”⁸⁸

4. Mef’ûlü mutlak yerine masdar ifadesini kullanır.

1. “(ضَرَبَ زَيْدٌ ضَرْبًا)’de darben kelimesinin raf olması câiz değildir. Zira darben masdardır, mef’ûl değildir.”⁸⁹

5. İsm-i mef’ûl yerine ism-i mef’ûlü bih ifadesi kullanır.

Bu hükümde ism-i mef’ûlün bih ism-i fâil yerine geçer.⁹⁰

81 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 37-54.

82 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 58.

83 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 151.

84 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 91.

85 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 91-92.

86 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101.

87 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 116.

88 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 165.

89 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 73.

90 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 141.

Kuralların Geçerliliği Yönünden Kullanılan İfadeler (Tablo 1)

Üç yoldan kıyasa en uygun olanı birincisidir. Sonra muzâftır. ⁹¹	الأقيس
Ancak ekser ve e'raf olan (en çok bilinen, en yaygın olan) bunun zıddıdır. ⁹²	الأكثر و الأعراف
Bununla beraber nûn'un dâhil olması ekserdir. ⁹³ Ekser olan cerdir. ⁹⁴	الأكثر
Te'kîd etmek ahsendir (en iyisidir, en güzeldir.) ⁹⁵	الأحسن
İki yoldan biri müstahsendir (güzel görülür). ⁹⁶	مستحسن
Burada ihtiyâr (terch edilen) raf'tır. Bununla beraber nasb da câizdir. ⁹⁷	الاختيار و الجواز
Ancak burada nasb okursan bu elbette câizdir. ⁹⁸	لجاز
Bu durum (ليس)'de câizken (ما)'da câiz değildir. Çünkü sen (ليس)'nin haberinin isminden önce gelmesine cevaz veriyorsun. ⁹⁹	جاز, يجوز

Kuralların Geçerli Olmadığı Yönünden Kullanılan İfadeler (Tablo 2)

(ما طعامك زيدٌ بأكلي) demek câiz değildir. ¹⁰⁰	لم يجز
(كان) bâbında haber isimden önce gelirken bu bâbta zarf dışında haberin isimden önce gelmesi câiz olmaz. ¹⁰¹	لا يجوز
(زيدٌ ظننت ظناً منطلقاً) şeklinde söylemen bundan daha kabîhtir. ¹⁰²	أقبح
(هذا ضارب زيد اليوم و غداً عمراً) dersin kabîh olur.	قبيح
Senin devamında bir şey getirmeksizin (bir şey atfetmeksizin (لا زيدٌ عندك demen kabîh olur. ¹⁰³	يقبح
Ayrıca (أرجو أنك تقوم) demen güzel olmadığı gibi. ¹⁰⁴	لا يحسن

91 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 160.92 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 111.93 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 323.94 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 149.95 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 36.96 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 116.97 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 36.98 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 112.99 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 113.100 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 111.101 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 116.102 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 136.103 el-Fârisî, *el-Îzâh*, 248.

Araplar (مررت برجل خير منه أبوه) denilmesini güzel bulmazlar. ¹⁰⁵	لا يستحسن ن
Fakat aynı manaya gelen iki harfin (أَنَّ ve iptidâ lâm-ı) bir arada bulunması kerih görüldüğü için (أَنَّ) ile iptidâ lâm-ı arası fasl edilmiştir ¹⁰⁶	كراهية
Dördüncüsü ismin sifata muzâaf olmasıdır. Örnek (مسجد الجامع) gibi. Bunlar alışılmışın dışındaki kelâmdır. ¹⁰⁷	مخرج عن حده
Kendisinde elif ve lâm olmayan ism-i fâilin tesniye ve cemisinde sadece cer câizdir. Bunları nasb okumak lahndır. ¹⁰⁸	لحن

2.3. Eserin Kaynakları

el-Fârisî eserini oluştururken birçok farklı dilcilerden, Arap şairlerinden, Arap lehçelerinden ve dil ekollerinden yararlanmıştır. Müellifin kendisinden yararlandığı dilciler şunlardır:

1. Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796). Müellif eserinde Sîbeveyhi'den bazen isim vererek bazen de isim vermeden alıntılar yapmıştır.¹⁰⁹ Bu yerlerden birçoğunda Sîbeveyhi ile görüşleri mutabıktır. Örneğin, el-Fârisî temyîzin âmilinden önce gelmesine Sîbeveyhi'nin cevaz vermediğini diğer dilcilerin cevaz verdiğini bildirdikten sonra Sîbeveyhi'nin görüşüne muhalefet etmemiştir.¹¹⁰
2. Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830). Müellif eserinde Ebû Zeyd'den şiirler¹¹¹ ve bazı yerlerde kıraatle ilgili¹¹² nakillerde bulunmuştur.
3. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840).¹¹³
4. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863).¹¹⁴ Müellif eserinde el-Mâzinî'nin adına iki yerde yer vermiştir. Ancak kendisine muhalefet etmemiştir.
5. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923).¹¹⁵

¹⁰⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 132.

¹⁰⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 151.

¹⁰⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 119.

¹⁰⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 271.

¹⁰⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 149-150.

¹⁰⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 86-205-254.

¹¹⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 203.

¹¹¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 165-205.

¹¹² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 150.

¹¹³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 183.

¹¹⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 150-176.

el-Fârisî eserinde dilcilerden alıntı yaptığı gibi bazen genel anlamda dil ekollerinden de alıntı yapmıştır. Bunların içinden en çok Basra ekolüne yer vermiştir. Basra ekolü ile ilgili kullandığı ifadeler: “*Basralılar ve mütekaddim Basralılar*” şeklindedir. Ancak bazı yerlerde de genelde gramercileri kast ederek “*nahviyyûn veya âmmetü’nn-nahviyyînden*” ifadelerini kullanarak alıntı yapmıştır.

1. Basralılar:

a) “*Kem istifhâm için olduğunda (ثلاثتواربعة) gibi tenvînli sayı konumundadır ve Basralılar’a göre sadece müfret isimler ile açıklanır. Örnek (كم رجلا) (كم غلاما ملكت), (جاءك) (كم غلمانا لك) denmesi câiz olmadığı gibi (كم غلمانا لك) denmesi de câiz değildir*”.¹¹⁶

b) “*İsimlerin bazıları (أن) mevkiinde vâki olur. Bunlardan bir kısmı zarftır, bir kısmı zarf değildir. Zarf olmayanlar: (ما, من, أيهم) dür. Zarf olanlar: (متي, أين, أتي, أي) edatlarıdır. (حيثما, أينما) kelimelerine (ما) gelmedikçe bunlar (أن) manasına gelmezler. (أن) manasına gelen bu isimler şart olan fiil tarafından nasb edilirler. Örnek (زيداً أن تضرب أضرب) demek câiz değildir. Basralılar’a göre ne şart ne de cezâ ile nasb olması câiz değildir*”.¹¹⁷

2. Mütekaddim Basralılar:

“*Fârisî’nin haberi kendisinden önce gelebilir. Çünkü âmil mutasarrıf (çekimlenebilir) fiildir. (ليس)’nin haberi de mütekaddim Basralılar’a göre böyledir*”.¹¹⁸

3. Nahviyyûn:

“*Fâ’nın mâ ba’di (kendisinden sonrası) atıf harfi sebebi ile önceki cümleye müteallaktır (bağlıdır). Her ne kadar bir cümle olup ceza gibi olmasa da, ikincisi birincinin sebebi olduğu için (nahviyyûn) nahivciler buna cevap derler*”.¹¹⁹

4. Âmmetü’n-nahviyyîn:

“*Nûn-u sakîlenin (şeddeli nûn) olduğu her yere nûn-u hafife de dâhil olur. Ancak tesniye ve cem-i müenneslere nûn-u hafife dâhil olmaz. (Âmmetü’n-nahviyyîn) Nahivcilerin geneline göre böyledir. Çünkü iki sâkinin iltikâ-ı (bir arada bulunması) gerekecektir*”.¹²⁰

5. Kavmün (Bir grup dilci):

“*Bir gruba göre (ليس)’nin haberinin kendisinden önce gelmesi câiz değildir. Ancak (ليس)’nin haberinin isminden önce gelmesinde ihtilâfyoktur*”.¹²¹

¹¹⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 203.

¹¹⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 220.

¹¹⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 321.

¹¹⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101.

¹¹⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 313.

¹²⁰ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 323.

¹²¹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 101.

el-Fârisî'nin eserine kaynak teşkil edenlerden biri de fesahatine güvendiği Arap kabileleri diğer bir ifade ile Arap lehçeleridir. Eserde bunlardan sadece Ehl-i Hicaz'a yer verilir.

Örneğin: “*Ehl-i Hicaz'a göre, (لما) lafzı, mübteda ve haber üzerine dahil olup şimdiki zamanı olumsuz yaptığı için (ليس)ye benzemektedir. Bu nedenle onlara göre (لما) lafzı (ليس) leyse konumundadır*”.¹²²

el-Fârisî eserinde ele aldığı şiiirlerin bir kısmının kime ait olduğunu bildirmeden alıntı yapmış bazılarının da isimlerini zikretmiştir. İsimlerini zikrettiği şairler şunlardır:

1. Ebû'l-Hattâb (Ebû Hafs) Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî (ö. 93/711-12).¹²³
2. Ebû'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî (ö. 117/735).¹²⁴
3. A'sâ.¹²⁵
4. Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732).¹²⁶
5. Hâris b. Nehîk en-Neşhelî.¹²⁷ Vefatı ile ilgili bilgi görülmemiştir.
6. Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]).¹²⁸
7. Adî b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî et-Temîmî (ö. 600 civarı).¹²⁹ Câhiliyye dönemi şairlerindedir.

SONUÇ

Ebû Alî el-Fârisî hicri IV. yüzyılın önemli Arap dilcilerindedir. Sarf, nahiv ve kırâat gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır. Müellifin nahiv konusunda telif ettiği eserlerden biri de *el-Îzâh*'tır. Bu eser kendi döneminde ve kendisinden sonraki üç asır boyunca popülerliğini korumuş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bize göre eserin bu kadar değer görmesinin nedeni içerisindeki bilgilerden ziyade müellifin eseri kaleme alırken takip ettiği yöntemden kaynaklandığı düşünülmemektedir. Zira eserin içerisinde yer alan bilgilere bakıldığında bunların kendisinden önce yazılan nahiv eserlerinden pek de farklı olmadığı görülmektedir. Eser daha çok Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını referans almakla beraber

¹²² el-Fârisî, *el-Îzâh*, 110.

¹²³ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 68.

¹²⁴ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 189.

¹²⁵ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 213.

¹²⁶ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 68.

¹²⁷ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 74.

¹²⁸ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 88.

¹²⁹ el-Fârisî, *el-Îzâh*, 106.

Sîbeveyhi sonrası diğer dilcilerin aktardığı bilgileri de içermektedir. Eserin içeriği Adudüddeve'nin de ifade ettiği gibi sanki çocuklar için diğer bir ifade ile Arapça'ya yeni başlayanlar için kaleme alınmış gibidir. Sîbeveyhi'den sonra el-Fârisî'nin zamanına kadar telif edilen eserler incelendiğinde bu kadar sade ve basit anlatımı olan bir telif görmek pek mümkün değildir. Çünkü öncesinde telif edilen eserler, birçok karmaşık kural ve farklı dilcilerin görüşleri ile doludur. Bununla ifade etmek istediğimiz nahiv ilmine yeni başlayanların o eserlerden bir konuyu okuyup anlaması gerçekten zordur. Zira onların içeriğinde bir meseleye dair birçok görüşe yer verilip aralarından en doğrusu yazar tarafından tercih edilmeyince bu mesele yeni başlayanlar için kafa karışıklığına yol açmaktadır. *el-Îzâh*'ta ise konular gayet basit bir şekilde ele alınıp, farklı dilcilerin görüşlerine fazla yer verilmeden anlatılmıştır. Eserde genel olarak kelâmı meydana getiren isim, fiil ve harf ele alınıp sonra bunlar mu'rab ve mebnîlik yönünden incelenmiştir. Bu şekilde tertip edilmesi, farklı dilcilerin görüşlerinden kaçınılması, kompleks değil de basit bir dille yazılması kanaatimizce okurun anlamasını ve öğrenmesini kolaylaştırmış ve bu nedenle de sonraki dönemlerde okutulmak için tercih edilen eser konumuna gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Şâbit. *Târîhu Medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İstikrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, trc. 'Abdulhalîm en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *El-Câmi'u's şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001
- Durmuş, İsmail. İstitrat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001
- Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Îzâhu'l-'Aduî*. thk. Hasan Şâzeli Ferhûd. Riyad: y.y. 1389/1969.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*. thk. İbrâhîm es-Sâmirâî. Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985.
- İbnu'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, 1406/1986.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fifrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Katip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh eş-Şehîr bi Hacı Efendî. *Keşfu'z-zunûn an Esami'l-Kutubi ve el-Funûn*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Kırcı, Recep. *Ebû Alî el-Fârisî'nin Sarf İlmindeki Yeri* Ankara: Fecr Yay. 2021.
- Mîr 'Alem, Yahyâ. "Cuh û du'l-Akdeyyîn fi hidmeti Kitâbi'l-Îzâh li Ebî Alî el-Fârisî". *Mecelletu Mecme'u Luğati'l-'Arabiyeti bi Dimaşk* 71/3 Safer 1417/ Temmuz/1996.
- Suyûtî, Ebû'l-Faql Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî eş-Şâfi'î. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm. b.y.: Matba'atu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhû, 1384/1964.
- Yakût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-udebâ' (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelûsî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk: Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.